

УДК 801.73:821(37)-96

РЕЦЕПЦІЯ Й АДАПТАЦІЯ АНТИЧНОЇ СПАДЩИНИ У ТВОРАХ ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО

Леся Звонська

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Бульвар Т. Шевченка, 14, Київ, 01601, Україна
e-mail: philolog@univ.kyiv.ua*

У гоміліях Василя Великого – одного з найвизначніших представників золотої доби патристики – розглядаються засади і критерії адаптації надбань античної думки в таких основних аспектах: психологічному, сотеріологічному, дидактичному та герменевтичному.

Ключові слова: Василь Великий, гомілії, антична спадщина, рецепція, адаптація.

У елліністичний період, який збігається з післяпостольськими часами, у найбільш поширених філософських системах (стоїцизм, епікурейство, скептицизм, еклектицизм) теоретичні питання майже цілковито замінюються пошуком етичних ідеалів [6, с. 617]. Одним із світоглядних напрямків морально-етичного характеру стає релігія, зокрема християнство. Різні ідеологічні установки християнських і античних авторів зумовили двоїсте відношення до античної культури [1, с. 27]. Одні з християнських adeptів вступають у конфронтацію з світською і релігійною античною культурою. Промовистим у цьому відношенні є ригоризм Тертуліана: *“Що спільного у Афин з Єрусалимом? Що у Академії з церквою? Що у еретика з християнином? Нам немає потреби в пізнанні після Ісуса Христа, немає потреби в дослідженні після Євангелії* [5, с. 7].

Інші намагаються долучити до християнства кращі взірці класичної художньої літератури й філософії, як це робив його пізніший сучасник Климент Александрійський, який започаткував теоретичне обґрунтування сприйняття позитивних рис грецької філософії і використання її на службі християнства. У першій книзі “Стромат” він доводить, що антична філософія була одним з виховних засобів для людей поруч із законом і пророками, і вона також – від Бога. У другій книзі Климент намагається довести пріоритетність морального одкровення біблійного вчення і вторинність по відношенню до нього філософської етики. Міркування Климента найкраще відповідали вимогам часу, коли до християнства почали повертатися освічені прошарки суспільства. Ідеї рецепції і адаптації здобутків античної цивілізації нагадують відому промову апостола Павла на Афинському ареопазі [8, с. 64]. Климент неначе свідчить перед освіченими язичниками, що християнство не лише не вороже до науки, а й високо цінує надбання попередників, у яких *ἡ φιλοσοφία ἐκ τῆς θείας γραφῆς τὸ ἐμπύρευμα λαβοῦσα ἐν ὀλίγοις φαντάζεται* *філософія неначе натхненна божественним писанням* [9, с. 508].

Климент не лише визнає високе історичне значення грецької філософії, а й формує відношення християнства до науки в цілому, до освіти, до знань взагалі. Він відстоює значення науки, яка облагороджує людину, оскільки завдяки заняттям науками душа

очищається від чуттєвості і тренується у пізнанні істини [7, с. 22-29]. Таким чином, від Климента Александрійського постає поворотний етап у відношенні християнських авторів до надбань античної культури.

Проте справжнім захопленням апологетом здобутків античної культури та античного літературної спадщини та стає один з найвизначніших представників золотої доби патристики – Василь Великий. Він з таким запалом і натхненням пропагує звернення до кращих взірців античної думки, як жоден інший з християнських письменників

Як багато інших “отців церкви” Василь отримав в Афінах блискучу освіту в кращих традиціях античної школи, і після навчання володів усіма доступними знаннями як філолог, філософ, оратор, юрист; він мав глибокі знання з астрономії, математики, медицини. Вся письменницька творчість Василя – догматичні й аскетичні твори, листи, гомілії, як власне й суспільно-харизматична діяльність – засвідчує глибоку ерудицію в різних галузях знань. У власних творах, як зазначає А. Ч. Козаржевський, Василь орієнтується не на аудиторію “любителів-естетів” гри слів пізньоантичного красномовства, а на класичне ораторське мистецтво з його цілеспрямованим і позитивним впливом на суспільство в цілому й на індивіда зокрема [3, с. 60]. Сам Василь категоричний у відношенні до пустослів’я та неправдомовства: διὸ δὴ πάση φυλακῇ τὴν ψυχὴν τηρητέον, μὴ διὰ τῆς τῶν λόγων

ἡδονῆς παραδεξάμενοί τι λάθωμεν τῶν χειρόνων, ὥσπερ οἱ τὰ δηλητήρια τὰ τοῦ μέλιτος προσιέμενοι. *тому слід всіляко оберігати душу, щоб насолоджуючись приємними словами, ми неусвідомлено не набралися поганого, як ті, що приймають мед, змішаний з отрутою* □
 та καὶ ῥητόρων δὲ τὴν περὶ τὸ ψεύδεσθαι

τέχνην οὐ μιμησόμεθα *не будемо наслідувати вміння ораторів переконливо говорити неправду.* [10, с. 564; 2, с. 258, с. 259].

Справді програмною у цьому відношенні можна назвати гомілію з назвою-анотацією *Πρὸς τοὺς νεοὺς, ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφέλιοντο λόγων* *До молоді про те, як можна користатися зі світської літератури.* У ній квінтесенцією доцільності звернення до античної літератури є слова самого Василя: Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ποὺ καὶ τοῖς ἡμετέροις λόγοις τελειότερον μαθησόμεθα· ὅσον δὲ σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς, τὸ γὰρ νῦν εἶναι, ἐκ τῶν ἕξοθεν παιδευμάτων περιγραφόμεθα. Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἐκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθρίζουσι, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν, πολλὰ γίνεσθαι πολλὰχόθεν αἱ προπροσθῆκαι πεφύκασι *Хоча найкраще усьому навчає Святе Письмо, проте і зі світської літератури зробимо для себе якийсь обрис доброчесності, бо ті, хто старанно використовують кожну нагоду, отримують користь з усього, як великі ріки від своїх приток* [10, с. 588; 2, с. 270].

Розгляд Василем засобів впливу і обґрунтування доцільності залучення античної спадщини до виховання християн стосуються різних аспектів, як от психологічного, соціологічного, герменевтичного та дидактичного. Їх сполучення творить певний сугестивний стиль проповідей і у поєднанні з харизматичністю постаті самого Василя, безперечно, мало разучий ефект впливу на слухачів.

У стратегії рецепції античної культури християнством Василь враховує різний освітній та соціальний статус, духовний стан аудиторії. У цьому відношенні багато важить життєвий реалізм його порівнянь, наприклад, коли користь від творів античної літератури порівнюється з кроною дерева, а Святе письмо – з його плодами. Порівняння, взяті з ремісничої сфери чи життя простолюду “робили екзегезу Василя дуже популярною і доступною” [4, с. 29]. Для досягнення більшого ефекту порівняння часто супроводжуються антитезами, часто із плеоназмом заперечних слів та виразів, наприклад: καὶ καθάπερ τῆς

ῥοδωνιάς τοῦ ἄθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας οὐ μὴ ἐκκλίνομεν, οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι, τὸ βλαβερὸν φυλαξώμεθα *коли ми збираємо троянди з куща, то намагаємося не торкатися колючок, то так само збираймо корисне з тих творів і уникаймо шкідливого* [10, с. 545; 2, с. 259].

Антитетичні висловлювання часто побудовані як ізоколони. Так, тезу про неприйняття пишнослів'я та неправдомовства, Василь напрочуд влучно й образно передає через протиставне уподібнення тих, хто на словах вихваляє чесноти і виголошує про них палкі промови, а на ділі надає перевагу розкошам і порокам, акторам, які в п'єсах грають ролі царів, а насправді є простими рабами. Цю думку Василь підтверджує цитатою з Еврипіда: τοῖς λόγοις ὁμολογοῦντα τὸν βίον

παρέξεται ἀλλ' ἢ γλώττα μὲν ὁμώμοκεν, ἡ δὲ φρὴν ἀνώμοτος, κατ' Εὐριπίδην ἐρεῖ *язик присягнув, але думки не зв'язані присягою* (Εὐρ. Ἴππ. 612) та словами Платона: ἀλλ' οὗτός ἐστιν ὁ ἔσχατος τῆς ἀδικίας ὅρος, εἴ τι δεῖ Πλάτωνι πείθεσθαι, τὸ δοκεῖν δίκαιον εἶναι, μὴ ὄντα *що вдавати з себе справедливого, насправді не будучи таким, – це є крайній ступінь несправедливості* [10, с. 570; 2, с. 262].

Похвалу християнським чеснотам Василь віднаходить й у античних епіків: він згадує Гомера, кажучи, що *той, хто своїми ділами утверджує свої переконання, справді є мудрим, а інші блукають мов тіні οἶος πέπνυται· τοὶ δὲ*

σκιαὶ αἴσσοуси (κ 495) та в Гесіода: ἄριστον μὲν εἶναι τὸν παρ' ἑαυτοῦ τὰ δέοντα ξυνορῶντα· ἐσθλὸν δὲ κάκεινον τὸν παρ' ἐτέρων ὑποδεχθεῖσιν ἐπόμενον· τὸν δὲ πρὸς οὐδέτερον ἐπιτήδειον, ἀχρεῖον εἶναι πρὸς ἅπαντα. *мудрим є той, хто сам знає, що найкраще; розумним є той, хто приймає напоумлення від інших; а той, хто не здатний ні до першого, ні до другого, – нездара в усьом* (Гес. Ἴеру. 291-295). Рясно цитує елегії Солона: ἄλλ' ἡμεῖς αὐτοῖς οὐ διαμειτόμεθα τῆς ἀρετῆς τὸν

πλοῦτον· ἐπεὶ τὸ μὲν ἔμπεδον αἰεὶ, χρήματα δ' ἀνθρώπων ἄλλοτε ἄλλος ἔχει *але ми не проміняємо добродієності на їхнє багатство, бо вона незмінна, а багатство людське сьогодні належить одному, а завтра – іншому; плу́тоту δ' οὐδὲν τέρμα πεφασμένον ἀνδράσι κείται *людина не знає межі для багатства* (Σολ. Ἐλ. 2, 71) та Феогніда: οὐκ ἔραμαι πλουτεῖν, οὐτ' εὐχομαι, ἀλλὰ*

μοι εἴη ζῆν ἀπὸ τῶν ὀλιγῶν, μηδὲν ἔχοντι κακόν *не прагну багатіти, ані не бажаю бути багатим, вистачить для мене у житті небагато, лише б не зазнати зла.* [10, с. 573; 2, с. 261; 10, с. 586; 2, с. 268].

Не завше Василь наводить прямі цитати, часто він передає власними словами співзвучні йому думки, так щодо Феогніда Василь пише: παραπλήσια δὲ τούτοις καὶ τὰ Θεόγνιδος, ἐν οἷς φησι τὸν Θεόν, ὄντινα δὴ καὶ φησί, τοῖς ἀνθρώποις τὸ τάλαντον ἐπιρρέπειν ἄλλοτε ἄλλως ἄλλοτε μὲν πλουτεῖν, ἄλλοτε δὲ μηδὲν ἔξειν *схожі слова є у віршах Феогніда, в яких він пише, що бог (кого б він так не називав) схилиє ваги людської долі то в один, то в інший бік, то дарує багатство, то кидає у злидні* [10, с. 573; 2, с. 261].

Василь широко використовує й сюжети з античної історії, оповідає про звитягу атлетів Мілона і Полідама, музиканта Тимотея, талант Фідія і Поліклета, повчальні історії, як от про Александра і Діогена, розповідь софіста Продика про Геракла на роздоріжжі тощо.

На противагу Івану Златоусту, який в цілому зневажливо ставиться до грецької філософії і категорично протиставляє їй християнське вчення, Василь вважає: ποιητέον ἡμῖν καὶ πονητέον εἰς δύναμιν ἐπὶ τῇν τοῦτου παρασκευῆν, καὶ

ποιητιάς, καὶ λογοποιοῖς, καὶ ῥήτορσι, καὶ ἀνθρώποις ὁμιλιτέον, ὅθεν ἂν μέλλη πρὸς τῇν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλει ἂν ὠφέλειά τις ἔσεσθαι. *можна отримати велику користь з творів поетів,*

прозаїків і ораторів; спілкування з мудрими людьми благотворно впливає на нашу душу. [10, с. 565; 2, с. 257].

Він навіть настоює на попередньому ознайомленні з творами античної літератури, перш ніж починати вивчення *святої і таїнственної науки τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων παιδευμάτων* [10, с. 565; 2, с.258]. Підтвердженням своїм думкам Василь знаходить у Святому Письмі, оскільки λέγεται τοῖνον καὶ Μωϋσῆς

ἐκεῖνος ὁ πάντων, οὗ μέγιστος ἐστὶν ἐπὶ σοφία παρὰ πάντων ἀνθρώποις ὄνομα, τοῖς Αἰγυπτίω μαθημασι ἐγγυμνασάμενος τὴν διάνοιαν, οὕτω προσελθεῖν τῇ θεωρίᾳ τοῦ ὄντος.

Παραπλησίως δὲ τούτῳ καὶ τοῖς κάτω χρόνοις τὸν σοφὸν Δανιήλ ἐπὶ Βαβυλῶνος φασὶ τὴν σοφίαν Χαλδαίων καταμαθόντα, τότε τῶν θείων ἄψασθαι παιδευμάτων Μοϋσεὶ ζδοῦναι σοφίαν *серед людей завдяки мудрості, бо натренував розум у вивченні наук єгиптян, а потім приступив до споглядання Суцого. Подібно кажуть і про мудрого Даниїла, що жив пізніше і спершу у Вавилоні осягнув халдейську мудрість, а вже потім взявся до Божої науки* [10, с. 568; 2, с. 258]. .

В антитезі до похвали чеснотам виступає осуд негативних рис поведінки, таких, наприклад, як гнів. Так, Василь переповідає Плутархову історію про Перікла і злоріку, Евкліда з Мегар, Сократа, якого побив чолов'яга, і до цих розповідей наводить слова Еврипіда: ἐπ' ἐχθροὺς θυμὸς ὀπλίζει χεῖρα *гнів озброює руку проти ворогів* (Εὐρ. Ρησ. 84).

Подаючи повчальні приклади, Василь не забуває проводити паралелі з християнського вчення: τοῦτ' ἔστιν γὰρ τὸ τοῦ Σωκράτους ἀδελφὸν ἐκείνῳ τῷ

παραγγέλματι, ὅτι τῷ τύπτουσι κατὰ τῆς σιαγόνης καὶ τὴν ἑτέραν παρέχειν προσήκε, τοσοῦτου δεῖν ἀπαμύνασθαι· τὸ δὲ Περικλέους ἢ τὸ Εὐκλείδου τῷ τοὺς διώκοντας ὑπομένειν, καὶ πρῶτος αὐτῶν αὐτῶν τῆς ὀργῆς ἀνέχεσθαι· καὶ τῷ τοῖς ἐχθροῖς εὐχεσθαι τὰ ἀγαπᾶ, ἀλλὰ μὴ ἐπαρᾶσθαι. Ὡς ὁ γὰρ τοῦτοις προπαιδευθεῖς οὐκ ἔτ' ἂν ἐκνείους ὡς ἀδυνάτους διαπιστήσειεν *вчинок Сократа, неначе брат-близнюк наказові: І коли хто вдарить тебе по правій щоці, – підстав йому й другу* (Мт. 5.39). *Ось наскільки ми маємо бути далекі від помсти. А приклади Перікла чи Евкліда нагадують нам місце з Євангелії, де сказано, щоб не противитися тим, що нас переслідують, і терпляче зносити їх гнів, і про те, що треба молитися за ворогів, а не проклинати їх* (Мт. 5. 44). *І той, хто змалку був вихований на таких прикладах, не нарікатиме, що євангельські приписи неможливо виконати.*

Аналогічно, Василь зазначає, що Платон радить дбати про тіло у міру потреб і настільки, наскільки це необхідно, щоб займатися філософією, і одразу ж вказує, що його (Платонова) думка схожа до тієї, яку висловив апостол Павло: *Догодження тілу не перетворюйте на пожадання* (Рим. 13.14).

Проте апологія античного спадку у Василя має доволі обмежену і цілком прагматичну мету, а саме – доцільність їх як додаткових ілюстрацій чи аргументів християнського вчення: ταῦτα οὐδεὶς εἰς ταῦτον τοῖς ἡμετέροις φέροντα πολλοῦ

ἄξιον εἶναι μιμήσασθαι τοὺς τηλικούτους φημί *такі приклади, які навчають чеснотам, подібним до християнських, варті наслідування* [10, с. 548; 2, с.263]. Все інше, як він пише: τοῖς ἐπὶ σκηνῆς καταλείψομεν *залишімо комедіантам на сцені* [10, с. 569; 2, с. 259].

Уцілому, приклади з античного життя чи літератури, як правило, подаються паралельно з алюзіями зі Святого Письма, у вигляді як безпосередніх цитат з нього, так і натяків, окремих сюжетів, а іноді просто наведенні промовистих імен і аргументація, таким чином, логічно зводиться до Святого Письма.

1. Аверинцев С. С. Византийская литература / История всемирной литературы: В 9 т. М., 1984. Т. 2. 2. Василь Великий. Гомілії / Пер. Л. Звонської. Львів, 2006. 3. Козаржевский А.Ч. Античное ораторское искусство. М., 1980. 4. Памятники византийской литературы IV-IX веков / Пер. Т.В. Поповой. М., 1968. 5. Попов К. Тертуллиан, его теория христианского знания и основные начала его богословия. К., 1880. 6. Поснов М. Э. Гностицизм II века и победа христианской церкви над ним. К., 1917. 7. Поснов М. Э. История христианской церкви. Брюссель, 1964. 8. Флоровский Г. В. Восточные отцы церкви IV века. Париж, 1990. 9. Die griechischen christlichen Schriftsteller der drei Jahrhunderte. Clemens Alexandrinus. Zw. Band. Stromata. Buch I-VI. Leipzig: Otto Stahlin, 1908. 10. Migne J.-P. Patrologiae cursu completes. Series Graecae. Paris, 1885. Vol. XXXI.

РЕЦЕПЦІЯ И АДАПТАЦІЯ АНТИЧНОГО НАСЛЕДИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ВАСИЛИЯ ВЕЛИКОГО

Леся Звонская

*Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко
Бульвар Т. Шевченко, 14, Киев, 01601, Украина
e-mail: philolog@univ.kyiv.ua*

В гомилиях Василия Великого – одного из самых выдающихся представителей золотого века патристики – рассматриваются основания и критерии адаптации достижений античной мысли в следующих главных аспектах: психологическом, сотериологическом, дидактическом и герменевтическом.

Ключевые слова: Василий Великий, гомилии, античное наследие, рецепция, адаптация.

THE RECEPTION AND ADAPTATION OF ANCIENT HERITAGE IN THE WORKS OF ST BASIL THE GREAT

Lesia Zvonska

*Taras Shevchenko National University of Kyiv
Taras Shevchenko Blvd., 14, Kyiv, 01601, Ukraine
e-mail: philolog@univ.kyiv.ua*

In the *Great Homilies* of St. Basil the Great who was one of the most notable representatives in the Golden Age of patristic both the foundation and criteria of the adaptation of antique culture are approached as regards its psychological, didactic, soteriological and hermeneutic aspects.

Key words: St. Basil the Great, homilies, ancient heritage, reception, adaptation.

Стаття надійшла до редколегії
14.05.2010 р.

Статтю прийнято до друку
12.09.2010 р.